

Секція 1. Українська мова і література

Гончарук В. А.,

доцент кафедри української літератури,

українознавства та методик їх навчання

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ІСТОРИЧНА ОСНОВА Й ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНІ МОТИВИ КОЗАЦЬКИХ ПІСЕНЬ

Козацькі пісні – умовний різновид українських народних соціально-побутових пісень, пов'язаних з історією козацтва (XV–XVIII ст.). Відображені в них батальні мотиви, героїчні дії, лицарський епос, екзистенційний вибір на межі життя і смерті, жартівлива вдача перепліталися з родинним почуттям, сердечними переживаннями: «Ой іди, синоньку, на тую війноньку...», «Ой гай, мати, ой гай, мати...», «Розвивайся, а ти, сухий дубе...», «Ой літа орел, літа сизокрилий...», «Де Савурмогила, широка долина...», «Ой на горі вогонь горить...» та ін.

Виповнені вітальною енергією, жагою свободи, вони співвідносні з народними думами, історичними піснями, а також із опришківськими, гайдуцькими тощо. Їм притаманні особлива метафорично-символічна образність, постійні епітети, порівняння, неповторна мелодика. Визначальним критерієм класифікації козацьких пісень залишається тема, а не жанрово-стильові особливості чи система версифікації. Семантичним центром таких пісень завжди була Україна («Зажурилась Україна...», «А біжи ж ти, мій кінь, на Вкраїну мерщій...» тощо) або її відповідник – Запорозька Січ («Ой Січ мати, ой Січ мати, а Великий Луг – батько...»). Козацькі пісні збирали М. Максимович, І. Срезневський, О. Бодянський, А. Метлинський, М. Драгоманов, М. Лисенко, Я. Новицький, Д. Яворницький та ін. Сучасна фольклористика не здійснила окремого монографічного дослідження творів цього жанру [5, с. 59].

Мета статті – розкрити ідейно-тематичні мотиви козацьких пісень Черкаського краю.

Виникнення і розвиток козацьких пісень пов'язані з історією козацтва, що сформувалося в XV–XVI ст. у боротьбі українського народу проти феодального гноблення та іноземних загарбників і уславилося своєю мужністю, героїзмом, відданістю Вітчизні. Багато з них своїми мотивами та ідейним змістом споріднені з історичними піснями та думами.

Козацькі пісні охоплюють тривалий період життя народу. До найдавніших із них (XV–XVI ст.) належать твори про польову сторожу, постій козаків і пожежу в степу, про бурю на морі й потоплення турецького корабля, про сутички з турецько-татарськими загарбниками, про смерть козака на полі бою.

Козацькі пісні відзначаються багатством ідейного змісту, емоційною наснаженістю, високою художністю. Для їх поетичного стилю характерне органічне поєднання реалістичної конкретності з символічно-метафоричною образністю. Основний герой цих пісень – відважний воїн, оборонець Вітчизни, готовий віддати за неї життя [6].

Різноманітні ідейно-тематичні мотиви часто переплітаються в одному й тому ж творі, через те поділ козацьких пісень на групи, цикли завжди досить умовний.

Зворушливо у піснях подається прощання з громадою, ріднею, милою у піснях *про від'їзд козака до війська*. В них часто звучать громадянські мотиви, їхні герої усвідомлюють обов'язок перед батьківщиною. Особливо хвилюючий образ матері, яка викохує сина-сокола «козаченькам на славу, воріженькам в розправу». Скільки величі й самопожертви виявляє вона, знаючи, що розлука принесе їй страждання! В таких піснях, за словами М. Добролюбова, «горить любов до батьківщини, виблискує слава минулих подвигів; в них дихає і чисте, ніжне почуття жіночої любові, особливо любові материнської...» [7].

У піснях *про вирядження в похід* настрої урочистої піднесеності, молодецького завзяття часто поєднується із сумом розлуки, тривогою, лихим передчуттям, які посилюються т. зв. формулою неможливого: козак

повернеться додому тоді, коли «павине пір'я наспід потоне, а млиновий камінь наверх випливе», коли зійде посіяний на камені пісок...» [3, с. 345]. Прикладом до сказаного може бути такий текст козацької пісні, записаний на Черкащині:

Ой, розвивайся та сухий дубе,
Скоро мороз буде,
Ой, збирай козаче, завтра похід буде (2 р.)
Ой, розвивайся дубе зелененький,
В полі край долини,
Ой, поїхав козак молоденький в похід (2 р.)
Ой, ви верхи, суховерхи, не гніться, додолу,
Ой, ви хлопці запорожці, верніться додому,
Не буде в світі переводу козацькому роду (2 р.)
(«Ой, розвивайся та сухий дубе») [2].

Тужними настроями пройняті пісні *про вимушений від'їзд із сім'ї молодого хлопця, який тікає від закріпачення, переслідування*, – мандрує «не з добра, не з розкоші, а з великого лиха». З любов'ю оспівав народ своїх захисників, показавши їхнє життя, повне тривоги і небезпек. Метафорично висвітлюється суворий побут козака, що протиставляється хатньому затишку і материнським турботам:

Мене змиють дрібні дощі,
А розчешуть густі терни,
А висушить ясне сонце,
А розкуйдить буйний вітер! [3, с. 345].

Возвеличуючи козака, захоплюючись його безстрашністю, творці пісень вдаються до гіперболічного зображення. Козака знають не тільки татари, турки, шляхта, перед ним відступають навіть природні стихії (гасне вогонь, втихають води), втікають звірі, на камені лишаються його сліди («підківки знати»), самі собою опадають кайдани. У таких піснях чути відгомін легенд про запорожців-«характерників», що їх народ наділяв надприродною силою. Козак втілює в собі могутність і волелюбність народу, непримиренність до соціального й

національного гніту. У козацьких піснях яскраво виявляються патріотичні почуття народу. Їх герой усвідомлює, що він оборонець рідної землі, що в нього «родина – уся Україна». Потрапивши в полон до ворога, козак просить перед смертю вивести його на високу могилу – «нехай же я стану, подивлюся та й на свою Україну!». Пафосом любові до Вітчизни сповнена пісня часів визвольної війни «Розлилися круті бережечки»: козаки хочуть розвеселити Україну, визволивши її від польсько-шляхетського гніту [7].

У піснях часто мовиться про козацьку славу. Її поетичним символом виступає червона калина, червона китайка, висока могила як пам'ятник воїнській доблесті:

Як в долині козак лежить (2 р.)

Накрив очі китайкою

Червоною козацькою, (2 р.)

А в руці та воронь краче,

А в ніженьках коник плаче (2 р.) («Як в долині козак лежить») [1].

Драматичною напруженістю відзначаються пісні, в яких описується кривава битва з ворогом і смерть козака. Ці пісні – вияв народної шани до захисників і оборонців рідної землі. Битва у них асоціюється з бенкетом, з мостінням мостів, греблі, з оранкою чи сівбою. Такі метафори за походженням дуже давні, до них звертався ще автор «Слова о полку Ігоревім». Для пісень цього циклу типові образні вислови, побудовані на основі слів «кров», «кривавий»: «крівльою обілляний» козак, «із меча кровця капле», гора «кров'ю закипіла» і т. д. Дорогою ціною – кров'ю і життям – платив народ за волю. Реалістичне зображення смерті часто поєднується з метафоричним. Смерть козака виступає в піснях то як вічний сон, то як переселення в нову світлицю «без оконцець і без дверець», то як одруження з могилкою, землянкою. Дуже часто в цих піснях – згадки про рідних, особливо страдницю-матір, якій ніколи не діждатися сина [6].

Важливу ідейно-художню роль відіграє також образ коня – вірного товариша козака. Кінь не покидає вбитого хазяїна-друга, журиться і плаче,

намагається дістати «землі цілющої, води живої», щоб повернути його до життя. Козацтво не було класово однорідним. Показовою щодо відображення його класового розшарування є поширена в численних варіантах пісня про розправу сіроми з багачем, який насміхався з неї («Ой хмариться, туманиться...») [4, с. 348].

Отже, нами було зроблено спробу розкрити основні теми і мотиви козацьких пісень. Вони становлять важливий пласт української народної пісенності, розвиток кожного з них пов'язаний із певним історичним періодом у житті народу. Ці пісні дають узагальнене відображення характерних для нього явищ, ситуацій. Ми зробили висновок, що основними ідейно-тематичними мотивами козацьких пісень є від'їзд козака до війська, виряджання в похід, вимушений від'їзд із сім'ї молодого хлопця, який тікає від закріпачення, переслідування, кривава битва з ворогом і смерть козака, оспівування козацької слави.

Список використаних джерел

1. Записано від Карпенко І. П., 1942 р. н., в с. Дмитрушки Уманського р-ну Черкаської обл. в 2003 р.
2. Записано від Тихоненко І. В., 1945 р. н., у с. Мошурів Тальнівського району Черкаської обл. в 2005 р.
3. Колесса Ф. М. Українська усна словесність / М. Мушинка (вступ). – Едмонтон : Канадс. інститут укр. студій, Альбертський університет, 1983. – 643 с.
4. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – С. 339–374.
5. Український фольклор : словник-довідник [авт.-уклад. : Сивачук Н. П. та інші]. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – 195 с.
6. http://ukraini.blogspot.com/p/blog-page_1595.html
7. <http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/ukrlit/part1/009.htm>